

РЕЧОВІ ДОКАЗИ У ЧИННОМУ КПК УКРАЇНИ

УДК : 343

А. О. Ляш

*кандидат юридичних наук, професор, професор
кафедри правознавства, Київський національний
університет культури і мистецтв*

Досудове розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) тісно пов'язане з процесом доказування у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим важливого значення набуває використання процесуальних джерел доказів, зокрема, речових доказів. Під час досудового кримінального провадження нерідко виникають певні труднощі, пов'язані з визначенням процесуального статусу матеріальних об'єктів, що мають ознаки речових доказів.

Аналіз практики досудового розслідування і судового розгляду свідчить, що не завжди своєчасно і якісно проводяться слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії щодо збирання і перевірки матеріальних об'єктів (предметів), що можуть бути джерелами доказів. Рішення про визнання відповідних предметів речовими доказами приймається несвоєчасно, а інколи взагалі не приймається.

У теорії кримінального процесу матеріальні об'єкти, що мають значення речових доказів, вивчені недостатньо. Дискусійними або недостатньо розробленими є деякі питання, пов'язані з правовою природою предметів – носіїв доказової інформації, наявні окремі недоліки у роботі органів розслідування під час збирання (виявлення), перевірки (дослідження), оцінки, визначення статусу і вирішення долі речових доказів.

Питання речових доказів у кримінальному процесі розглядали у своїх працях такі українські і зарубіжні вчені, як В. Д. Арсенєв, Р. С. Белкін, В. П. Божьев, Т. В. Варфоломєєва, М. М. Видря, Ю. М. Грошевий,

Розглядаються поняття та види речових доказів у чинному КПК України, сформульовано легальне поняття речових доказів, запропоновано окремі доповнення, що стосуються строку і процесуального порядку визначення статусу речового доказу під час досудового кримінального провадження.

Ключові слова: *речові докази, доказування, незамінність, належність, допустимість, достовірність речових доказів.*

MATERIAL EVIDENCE IN VALID CRIMINAL
PROCEDURE CODE OF UKRAINE

Lyash A.

Received: 12 Mar 2017

В. Г. Даєв, В. Я. Дорохов, О. В. Капліна, Л. М. Карнеєва, І. Б. Михайловська, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. О. Селіванов, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, О. Г. Шило та ін., однак більшість таких досліджень проведено під час дії КПК України від 28.12.1960 р. [1].

Дослідження речових доказів, врегульованих Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) від 13.04.2012 р. [2] проводили В. Вапнярчук, С. О. Ковальчук, О. Ю. Хахуцьк та ін., однак попри це, ступінь наукової розробленості проблем, пов'язаних з поняттям речових доказів, їх сутністю, строками і процесуальним порядком визначення статусу речових доказів під час досудового кримінального провадження недостатній і потребує подальшого удосконалення.

Метою цієї статті є дослідження матеріальних об'єктів, що мають ознаки речових доказів, і визначення умов та порядку, за яких вони можуть набути відповідного процесуального статусу під час досудового кримінального провадження.

В діяльності уповноважених законом правоохоронних органів з розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) важливу роль відіграють різноманітні матеріальні об'єкти, які під час кримінального провадження за певних умов в установленому законом порядку можуть бути визнані речовими доказами і використані під час прийняття й обґрунтування відповідних процесуальних рішень.

У чинному КПК України поняття речових доказів не розкрито, а лише наведено їх перелік. Так, згідно зі ст. 98 КПК України речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті

кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення [2]. Таким чином законом фактично визначено чотири види матеріальних об'єктів, які можуть бути речовими доказами.

У ст. 78 КПК України від 28.12.1960 р. було визначено п'ять видів речових доказів. Це предмети, які 1) були знаряддям вчинення злочину; 2) зберегли на собі сліди злочину; 3) були об'єктом злочинних дій; 4) гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом; 5) усі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних, або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності (точніше, покарання. – А. Л.) [1].

Розподіл предметів, що мають ознаки речових доказів, на декілька видів є умовним, оскільки одні і ті ж предмети можуть у кожному конкретному випадку бути в різних якостях. Саме тому в процесуальній літературі виникла дискусія з приводу визначення критеріїв класифікації речових доказів, а С. О. Ковальчуком детально проаналізовано точки зору окремих науковців щодо поділу речових доказів на види за певними критеріями [3, 203–206].

Визначаючи в КПК України від 28.12.1960 р. такий окремих вид як «усі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину...» законодавець підкреслив, що перелік видів речових доказів не є вичерпним, а має приблизний, орієнтовний характер. На мій погляд, виокремлення в законі такого виду речових доказів зумовлено необхідністю надати можливість використовувати як джерела доказів різноманітні предмети (матеріальні об'єкти), які належать до справи (кримінального провадження), вичерпний перелік яких у законі передбачити неможливо [4, 138].

Уважаю, що ч. 1 ст. 98 чинного КПК України потрібно доповнити таким видом як «усі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття кримінального правопорушення (злочину), виявлення винних

або для спростування обвинувачення чи пом'якшення покарання».

При визначенні поняття речових доказів у правовій літературі більшість авторів виходить із того, що вони являють собою реально існуючі предмети, які мають відношення до події, що розслідується [5, 30], а не зв'язок з подією злочину [4, 204], оскільки не кожна розслідувана подія є злочином. Тому у практичній діяльності органів досудового розслідування достатньо випадків закриття кримінального провадження (справи) за відсутності події злочину (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України [2], п. 1 ч. 1 ст. 6 КПК України від 28.12.1960 р. [1]).

Деякі автори розглядають речові докази не як предмети матеріального світу, а як матеріальні сліди події, яка досліджується [6, 193], або фактичні дані про подію, яка розслідується [7, 63], що, на мою думку, є не зовсім точним.

Поділяю точку зору авторів, які вважають, що відомості, що мають доказове значення, невід'ємні від джерела їх отримання. Докази і джерела доказів знаходяться у співвідношенні змісту і форми. Зміст становлять відомості, які мають відношення до справи, а джерела – форму, в якій вони втілені. Дотримання певної форми є однією із гарантій достовірності отриманих даних [8, 92–93].

На мою думку, форма самого предмета – речового доказу, як матеріального об'єкта є його власна матеріальна форма, конструкція, контури, безпосереднє об'ємне зображення тощо.

Форма, в якій фіксуються дані про матеріальний об'єкт, визнаний речовим доказом, і про його зв'язок з обставинами кримінального провадження (справи) – це, як правило, протокол (огляду, обшуку, виїмки тощо). Описання об'єкта залежить від того, до якого виду може бути віднесений речовий доказ. Наприклад, при описанні предметів, що зберегли на собі сліди злочину, викликають інтерес ці сліди, зміни, які є на предметах. При описанні інших

видів речових доказів необхідно відобразити індивідуальні ознаки в таких межах, щоб виділити їх серед інших схожих предметів [9, 7; 10, 72].

В юридичній літературі справедливо підкреслюється, що різноманітні предмети можуть одержати статус речових доказів за відповідних умов. Аналіз різних точок зору дає змогу дійти висновку, що конкретний предмет, який потрапив у сферу процесуальної діяльності, може бути визнаний речовим доказом за таких умов: а) предмет є реальним матеріальним об'єктом, який не можна замінити іншим; б) у відповідному процесуальному порядку встановлено зв'язок цього предмета з обставинами, що стосуються кримінального провадження (справи); в) у встановленій процесуальній формі констатовано статус цього предмета як речового доказу [4, 136]. Таким чином, ключовими ознаками для розуміння сутності речових доказів є об'єктивність і незамінність [11, 210–211].

Подібної точки зору дотримуються А. В. Смирнов і К. Б. Калиновський, які вважають ознаку об'єктивності ключовою для розуміння речових доказів, а практичним критерієм відмежування речових доказів від інших, суміжних, доказів є їх незамінність. Речовим доказом, констатують ці науковці, є предмет з його певними якостями і зв'язками з доказовими фактами. Без сприйняття цих якостей і зв'язків суб'єктом доказування предмет не має доказової цінності. Тому речовий доказ є не просто предмет, а система: предмет – доказовий факт (факти) – суб'єкт доказування, причому система правова, що потребує дотримання певної процесуальної форми. Необхідними елементами поняття речового доказу є його огляд (ч. 2 ст. 130 КПК Туркменистану, далі – КПКТ) і рішення суб'єкта доказування про приєднання до справи. Разом з тим це може бути не тільки огляд, але й обшук, виїмка, перевірка показань на місці (ст. 285 КПКТ). Невиконання цієї вимоги веде до недопустимості даного предмета як доказу. Крім того, наголошують автори, оформлення процесу отримання речових доказів і

опис їх без складання протоколів слідчих дій є неправомірним. В протоколі огляду перераховуються всі предмети і документи, що вилучаються, зазначаються кількісні і якісні характеристики предметів, всі інші індивідуальні ознаки, що дозволяють виділити об'єкт з числа йому подібних і обумовляють його доказове значення [12, 181–182].

Отже, предмети можна визнати речовими доказами і приєднати до кримінального провадження тільки після того, як буде встановлений їхній зв'язок з подією, що розслідується, і виявлені у встановленому порядку ознаки, перелічені у ч. 1 ст. 98 КПК України. На жаль, у цій статті прямо не зазначено яким чином певний предмет можна визнати речовим доказом. Відсутність у ст. 98 КПК України прямої вказівки на необхідність винесення відповідної постанови породжує на практиці різне ставлення до матеріальних об'єктів, що мають ознаки речових доказів. Окремі слідчі органів внутрішніх справ такі постанови не виносять, а деякі керівники органів досудового розслідування також не вважають за потрібне це робити.

У зв'язку з викладеним, варто зазначити, що під час визначення статусу речового доказу необхідно керуватися ч. 1 і 3 ст. 110 КПК України, де закріплено, що процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду, а рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови, яка виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне [2].

Дискусійним є питання щодо назви такої постанови. На практиці один і той самий документ, що має однакову мету – зберігання речових доказів, має різні назви: «Постанова про прилучення речового доказу», «Постанова про долучення до кримінального провадження речового доказу», «Постанова про визнання речових доказів та передачу їх на зберігання», «Постанова про прилучення до провадження речового доказу» [13, 47–48].

В. Вапнярчук вважає доцільним винесення слідчим чи прокурором постанови про приєднання речового доказу до кримінального провадження, хоча таке рішення не є принциповим і не впливає на висновок щодо допустимості речового доказу. Основним аргументом на користь цієї думки є те, що винесення такої постанови, по суті, є констатацією рішення слідчого, прокурора використати певну річ як речовий доказ. Адже огляд тієї чи іншої речі (й фіксація цього у відповідному протоколі) та її фотографування не завжди може свідчити про це. Тобто, така постановова, наголошує автор, носить передусім організаційно-розпорядчий характер [14, 126].

В кримінальному процесуальному законодавстві окремих зарубіжних держав передбачено визнання певного об'єкта (предмета) речовим доказом. Так, наприклад, в ч. 2 ст. 158 КПК Республіки Молдова зазначено, що «предмет визнається речовим доказом постановою органу кримінального переслідування або ухвалою судової інстанції» [15, 91]. Тобто, таке рішення має право прийняти орган, що проводить досудове розслідування, або суд.

Уважаю доцільним визначити процесуальний статус матеріальних об'єктів, що мають ознаки речових доказів, у документі під назвою: «Постанова про визнання предмета речовим доказом і приєднання його до кримінального провадження (справи)» [10, 74].

У постанові про визнання предмета речовим доказом необхідно пояснити, чому предмет перебуває у кримінальному провадженні, як він виник і через які властивості повинен бути визнаний джерелом доказів.

У законі також нічого не сказано про строки винесення постанови про визнання предметів речовими доказами і приєднання їх до кримінального провадження (справи), тому у процесі досудового розслідування слідчі нерідко невинувато затягують момент оформлення такого рішення щодо об'єктів, які мають ознаки речових

доказів і надійшли у їхнє розпорядження. Під час вирішення питання про придатність чи непридатність одержаних у ході розслідування предметів для використання їх як речових доказів загальноприйнятими є поняття належності, допустимості і достовірності. Через це, на мою думку, доцільно доповнити ст. 98 КПК України частиною 3 такого змісту: «Матеріальні об'єкти повинні бути визнані речовими доказами і приєднані до кримінального провадження (справи) негайно після встановлення їх належності, допустимості і достовірності із зазначених у законі джерел».

Для винесення постанови про визнання одержаних в процесі розслідування матеріальних об'єктів речовими доказами і приєднання їх до кримінального провадження необхідна наявність самого об'єкта, процесуального документа (наприклад, протоколу обшуку), який підтверджує факт походження і появи у кримінальному провадженні даного об'єкта та протоколу його огляду з дотриманням вимог ст.ст. 104–107, 223, 237–239 КПК України [2].

Варто зауважити, що у чинному КПК України наведено визначення окремих понять, зокрема, поняття доказів (ч. 1 ст. 84), поняття показань (ч. 1 ст. 95), поняття документів (ч. 1 ст. 99) та ін. Поняття речових доказів у ньому не визначено, що, на мій погляд, є проявом певної непослідовності розробників цього кодексу і законодавця, а також істотним недоліком, що нерідко ускладнює правильне розуміння їхнього процесуального статусу суб'єктами процесу під час досудового кримінального провадження.

В окремих державах поняття речових доказів визначено законом. Так, наприклад, у КПК Грузії (ч. 25 ст. 3) зазначено: «Речові докази – предмети, документи, речовини та інші об'єкти, які за своїм походженням, місцю і часу виявлення, властивостях, ознаках, слідах, що залишилися на них, пов'язані з фактичними обставинами кримінальної

справи і можуть бути засобами до виявлення злочину, встановлення винуватого або спростування чи підтвердження обвинувачення» [16].

Цей недолік чинного КПК України необхідно усунути, сформулювавши легальне поняття речових доказів, як предметів матеріального світу, які мають властивість незамінності, зв'язок яких із обставинами, що належать до кримінального провадження, доведений у встановленому процесуальним законом порядку, визнані джерелами доказів і приєднані до кримінального провадження (справи) спеціальною постановою (ухвалою). Це визначення доцільно закріпити в ст. 98 КПК України перед переліком окремих видів речових доказів, що міститься в ч. 1 цієї статті.

Варто зазначити, якщо слідчий, прокурор отримують певний матеріальний об'єкт, що має значення для кримінального провадження, то після проведення його огляду або дослідження є необхідність (якщо немає підстав на повернення його володільцю) направити даний предмет на збереження до компетентних осіб, де він має знаходитися до прийняття кінцевого рішення судом [13, 47].

Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1104 від 19 листопада 2012 р. [17] та визначено у ст. 100 КПК України «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них» [2].

Запропоновані доповнення чинного КПК України, на мою думку, сприятимуть однакового розумінню правової природи і сутності речових доказів, своєчасному і правильному визначенню їх процесуального статусу та поведінню з ними під час кримінального провадження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Кримінально-процесуальний кодекс* України // Відомості Верховної Ради України. 1961. № 2. Ст. 15 (втратив чинність).
2. *Кримінальний процесуальний кодекс* України від 13.04.2012 р. // Офіційний вісник України. 2012. № 37. Ст. 1370.
3. *Ковальчук С. О.* Класифікація речових доказів у теорії кримінального процесу // Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 6. С. 203–206.
4. *Ляш А. О.* Кримінальний процес (Загальна частина): навч. посіб. для дист. навч. Київ : Ун-т «Україна», 2005. 318 с.
5. *Орлов Ю. К.* Вещественные доказательства в уголовно-процессуальном доказывании : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1970. С. 30.
6. *Чельцов М. А.* Советский уголовный процесс. Москва : Госюриздат, 1962. 503 с.
7. *Медведев Н. Н.* О гносеологической природе вещественных доказательств // Тезисы докладов и сообщений. Омск : Омская ВШ МВД СССР, 1971. С. 63.
8. *Грянко В. В., Дубинский А. Я., Кузьминов А. С.* Дознание в органах внутренних дел : практич. пособ. Киев : РИО МВД УССР, 1980. 179 с.
9. *Ляш А. О.* Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса : учеб. пособ. Київ : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1991. 81 с.
10. *Ляш А. О.* Поняття речових доказів у кримінальному судочинстві // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2001. № 3. С. 71–76.
11. *Кримінальний процес* : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
12. *Смирнов А. В., Калиновский К. Б.* Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Туркменистана. Постатейный. Ашхабад, 2012. 656 с.
13. *Хахуцян О. Ю.* Речові докази у новому кримінальному процесуальному кодексі України // Адвокат. 2013. № 6 (153). С. 46–48.
14. *Ванярчук В.* Щодо сутності речових доказів і впливу їх специфіки на забезпечення допустимості в кримінальному процесуальному доказуванні // Национальный юридический журнал: теория и практика. Август 2015. С. 124–128.
15. *Уголовно-процессуальный кодекс* Республики Молдова: с последними изменениями и доп. Київ : «Lavalat-Info» SRL, 2009. 254 с.
16. *Уголовно-процессуальный кодекс* Грузии от 9 октября 2009 года. [URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/90034/54/ru/pdf>]
17. *Про реалізацію* окремих положень Кримінального процесуального кодексу України. Постанова Кабінету міністрів України від 19.11.201 р. №1104. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF>

Стаття надійшла до редакції: 12.03.2017.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

MATERIAL EVIDENCE IN VALID CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE*Lyash A.*

Abstract: We consider the concept and types of material evidence in the current Code of Criminal Procedure, set forth the legal concept of evidence, suggested some additions concerning the terms and procedure for determining the procedural status of material evidence in pre-trial criminal proceedings.

Keywords: material evidence, proof, indispensability, relevance, admissibility, reliability of material evidence.

ВЕЩЕСТВЕННЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В ДЕЙСТВУЮЩЕМ УПК УКРАИНЫ*Ляш А. А.*

Аннотация: Рассматриваются понятие и виды вещественных доказательств в действующем УПК Украины, сформулировано легальное понятие вещественных доказательств, предложены отдельные дополнения, касающиеся срока и процессуального порядка определения статуса вещественных доказательств при досудебном уголовном производстве.

Ключевые слова: вещественные доказательства, доказывание, незаменимость, относимость, допустимость, достоверность вещественных доказательств.